

ДИНАМИКА НА ЕТНИЧЕСКИТЕ ЦЕННОСТИ

АЛБЕНА НАКОВА

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

albena_nakova.manolova@abv.bg

DYNAMICS OF ETHNIC VALUES

ALBENA NAKOVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

The article analyzes the value systems and the basic principles of behavior that follow in their everyday life four ethnic communities - Bulgarians, Turks, Roma and Tatars - living together in a small town in Bulgaria with an ethnically mixed population - Vetovo, Rousse district. Based on the results of two consecutive empirical sociological surveys conducted over a period of eight years, the dynamics of community values is being explored, which aims at strengthening tolerance and interaction among ethnicities and creates the value basis of the generally tolerant pattern of inter-ethnic communication, which is characteristic of this small town with an ethnically mixed population.

Keywords: ethnic communities, value systems, principles of behavior, dynamics of values, interethnic tolerance.

Етическите изследвания през последните 70 години имат ясно изразен интердисциплинарен характер и социологията играе важна роля в реализирането на тази интердисциплинарност. Разгръщането на емпиричната социология у нас стимулира развитието на българската етика като предоставя важна емпирична информация за моралните измерения на формирането и функционирането на националната идентичност, динамиката на ценностните приоритети на основните етнически общности в българското общество, моралните правила и норми на междуетническо съжителство, служещи като ориентири за

поведението на етносите в различните ситуации на междуетническо общуване и основа за преодоляване на етническата изолация, формиране на социална кохезия и отношения на толерантност между етносите.

Настоящата статия разглежда ценностите и основните принципи на поведение, от които се ръководят във всекидневния си живот, няколко съжителстващи от векове етнически общности в един малък град с етнически смесено население в България – гр. Ветово, Русенска област. При изследването на ценностите лонгитудиналните емпирични изследвания са особено важен тип социални изследвания, доколкото те способстват за изясняване на динамиката и тенденциите в развитието на ценностната система на отделните етноси, дават възможност да се проследят както устойчивите характеристики, така и променящите се елементи в ценностните системи, загатват и за скоростта на промяна на динамичните елементи. В тази връзка емпиричните данни, които са представени в статията, са от две, проведени през период от осем години, изследвания в гр. Ветово - през 2008 г. и 2016 г. И двете изследвания са осъществени с представителни за града извадки, структурирани при спазване на процентното съотношение между съжителстващите етнически общности. През 2008 г. са изследвани общо 1258 лица, от които 576 от български етнически произход, 298 от турски етнически произход и 384 от ромски етнически произход при общо население на града от 5885 човека (съгласно преброяването на населението от 2001 г.). През 2016 г. са изследвани общо 857 човека, от които 276 от български етнически произход, 257 от турски етнически произход, 256 от ромски етнически произход и 68 с татарски етнически произход при общо

население на града от 4417 човека (съгласно преброяването на населението от 2011 г.). И при двете изследвания е приложена стандартна статистическа грешка от $\pm 2,5\%$.

1. Ценностната система на българския етнос

Съгласно резултатите от проведеното през 2016 г. проучване, основните ценности, от които се ръководят в живота си изследваните представители на българския етнос, са: *уважение към другите* (49,7%), *доброта* (39,8%), *отговорност* (32,6%), *честност* (24,3%), *почтеност* (18,1%), *дисциплинираност* (9,8%) [1].

Когато става дума да посочат ценностите, от които се ръководи в живота си българската етническа общност като общност, изследваните лица се обединяват около: *уважение към другите* (52,9%), *родолюбие* (48,2%), *доброта* (40,2%), *толерантност* (38,8%), *отговорност* (30,4%).

Както се вижда, има висока степен на съвпадение в структурата на индивидуалните ценностни системи на изследваните представители на българския етнос и структурата на ценностната система, която те приписват като типична на българския етнос. Това показва, че изследваните лица гледат на себе си като на типични представители на българския етнос, споделящи общите за етноса ценности. Същевременно в ценностната система, която изследваните лица извеждат като типична за българския етнос присъстват две характеристики – *родолюбие* и *толерантност*, които липсват в индивидуалните ценностни системи на изследваните лица и които акцентират върху специфичните ценности на българския етнос именно като етнос – *любов към родината* и *толерантност в отношението към другите*.

Ако съпоставим основните, споделяни от изследваните лица ценности, с принципите на поведение, от които те твърдят, че се ръководят в ежедневието си, се вижда, че отново има висока степен на съвпадение. Като основни принципи на поведение, от които се ръководят в ежедневието си, изследваните лица посочват: *уважение към другите* (51,5%), *доброта* (44,9%), *отговорност* (34,1%), *толерантност* (32,9%), *честност* (29,4%), *безпристрастност* (11,6%), *упоритост* (8,3%).

Съвпадението на житейските ценности с поведението в ежедневието говори за хармоничност и интегритет на ценностната система на изследваните лица и ги описва като хора, които са наясно със своите ценности, с това кое е добро или лошо, желателно или нежелателно, правилно или неправилно и които постъпват в ежедневието си с увереността на хора, които са убедени в правилността на взетите решения.

Висока степен на съвпадение е налице и между изведените като типични за българския етнос ценности и основните принципи на поведение, които следва в ежедневието си живот българската етническа общност и които се свеждат според изследваните лица до: *уважение към другите* (50,4%), *родолюбие* (44,9%), *толерантност* (37,3%), *честност* (22,9%), *упоритост* (20,3%).

Съвпадението между ценности и поведение очертава българския етнос като общност, която подчинява своето поведение на основните ценности, към които се придържа, която действа и постъпва в хармония със своите ценности. Подобно съответствие позволява да изведем практическата ползност на знанието за ценностите – когато знаем йерархията на ценностите на една етническа общност лесно

можем да предскажем поведението ѝ спрямо останалите етнически общности. Именно това дава основания на Аристотел да говори за практическата полезност на етиката като наука, която той свързва с търсенето на начини за реализиране на добродетелите в реалния живот [Аристотел, 1992].

Може би есенцията на ценностната система на всеки етнос е разбирането му за *етническа чест* и *достойнство*, като изразяващи ценността на всеки етнос, социалното значение на етноса за другите хора и мястото му в обществото. Етническата чест и достойнство представителите на българския етнос свързват с двете основни ценности в ценностната система на българския етнос и двата основни принципа, които следват в ежедневно си поведение представителите на българската етническа общност, посочени от изследваните лица с най-висока степен на единодушие – *уважение към другите* (60,5%) и *родолюбие* (57,2%). Това още веднъж потвърждава хармоничността и интегративността на ценностната система на българския етнос.

По принцип човешките ценности са стабилни и трайни във времето и се променят бавно, но те все пак подлежат на промяна. Във връзка с това, съпоставката на резултатите от изследването през 2016 г. с тези от 2008 г. показва както съвпадения, така и различия в ценностната система на българския етнос. Като основни ценности, от които се ръководят в живота си, представителите на българския етнос през 2008 г. посочват: *работа/трудолюбие* (44,4%), *доброта* (31,6%), *толерантност* (30,8%), *родолюбие* (25%), *честност* (22,2%), *образование* (16,9%), *семејство* (12,8%).

Ако съпоставим ценностите, от които се ръководи българския етнос през 2016 г., с тези от 2008 г., можем да представим ценностната

система на българския етнос като съставена от ядро от постоянни ценности и периферия от променящи се ценности (отпадащи от ценностната система или включващи се в нея). Ядрото от постоянни ценности, което остава неизменно през годините и определя ценностната идентификация на българския етнос, включва ценностите: *доброта, толерантност, родолюбие, честност*. Периферията от променящи се ценности, включва, от една страна, ценности като: *работа/трудолюбие, образование, семейство*, които през годините постепенно са престанали да бъдат водещите ценности за представителите на българския етнос и от друга страна, ценности като: *уважение към другите, отговорност, почтеност, дисциплинираност*, които са придобили все по-нарастващо във времето значение като ценност за българския етнос. Присъствието в ядрото от постоянни ценности в ценностната система на българския етнос на ценност като *толерантността* и появата в периферията от променящи се ценности на нова ценност като *уважение към другите* и липсата на ценности, утвърждаващи отхвърлянето на другите етноси, говори, че поне що се отнася до представителите на мнозинствената етническа общност, междуетническото съжителство в малкия български град Ветово не е заплашено от прояви на нетолерантност във взаимоотношенията между етносите.

2. Ценностите на турския етнос

Ето как представителите на турския етнос описват основните ценности, от които се ръководят в живота си, съгласно данните от изследването от 2016 г.: *уважение към другите* (46,9%), *толерантност* (44,7%), *справедливост* (33,8%), *честност* (25,3%). Почти идентична е ценностната система, която те извеждат като

типична за турската етническа общност като цяло: *уважение към другите* (45,3%), *разбиране на различните* (41,6%), *толерантност* (36,3%), *честност* (30,7%). И тук както и при представителите на българския етнос има висока степен на съвпадение между индивидуални и групови ценностни системи, което говори за силна групово етническа принадлежност и идентификация. Освен това акцентът, както при индивидуалните, така и при груповата ценностна система, е върху ценности, свързани с отношението към другите като: *уважение към другите*, *разбиране на различните*, *толерантност*, което утвърждава и турския етнос, подобно на българския във Ветово, като споделящ ценностите на междуетническото разбирателство и сътрудничество.

Съпоставката на основните, споделяни от представителите на турския етнос ценности, с принципите на поведение, от които те твърдят, че се ръководят в ежедневиия си живот, показва също висока степен на съвпадение. Като основни принципи на поведение, от които се ръководят в ежедневиия си живот, изследваните лица посочват: *уважение към другите* (53,3%), *справедливост* (35,5%), *толерантност* (30,7%), *честност* (28,8%). Що се отнася до принципите на поведение, от които се ръководи в ежедневиия си живот турският етнос като етническа общност, то те според изследваните лица се свеждат до: *уважение към другите* (56,4%), *равнопоставеност на хората* (42,8%), *справедливост* (38,9%), *лоялност* (26,1%), *точност* (23,3%). Високата степен на съвпадение между споделяните ценности и основните принципи на поведение в ежедневиия живот, която се наблюдава и при турския етнос, подобно на българския, говори за хармония между ценностна система и реално

поведение, т.е. за поведение, което е в съответствие с разбиранята и споделените ценности. А доминирането сред принципите на поведение, от които се ръководят както отделните представители на турския етнос, така и етносът като цяло, на принципите, свързани с междуетническата толерантност (*уважение към другите, равнопоставеност на хората, толерантност*) още веднъж подчертава толерантния модел на междуетническо общуване и взаимоотношения, който споделяната от представителите на турския етнос ценностна система задава.

Специфично и различно от разбирането на представителите на българския етнос е разбирането на представителите на турския етнос за *етническа чест и достойнство*. Тях 58,7% от изследваните лица свързват с *културно-историческото минало на етническата общност*. Но макар и по различен начин, представителите и на двете етнически общности изразяват с представата си за етническа чест и достойнство едно и също нещо – разбирането си за ценността и значението на своя етнос и мястото му в обществото. И ако за българския етнос, като мнозинствената етническа общност в страната, с чието наименование се свързва и името на държавата, ценността на етноса се доказва и утвърждава чрез любовта към родината (*родолюбие*), то при турския етнос, който е малцинствена етническа общност, ценността на етноса се доказва и утвърждава чрез съхраняването и утвърждаването на неговата култура и историческо минало (*културно-историческото минало на етническата общност*).

Специфично е и отражението на времето върху ценностната система на турския етнос. За разлика от ценностната система на

българската етническа общност, ценностната система на турската етническа общност е подложена на по-големи промени през годините.

Ето как представителите на турския етнос описват основните ценности, от които се ръководят в живота си през 2008 г.: *доброта* (46,1%), *работа/трудолюбие* (30,8%), *уважение към другите* (19,2%), *уважение към традициите* (15,3%), *семейство* (11,5%). При турския етнос ядрото от постоянни ценности в ценностната система на етноса, изразяващо спецификата на неговата ценностна идентификация, е много свито, реално се свежда само до една ценност – *уважение към другите* – докато периферията от променящи се характеристики е много широка и включва както отпадащи от ценностната система ценности, така и включващи се в нея нови ценности. Всъщност ценностната система на турския етнос през 2008 г. показва по-голяма близост с ценностната система на българския етнос през 2008 г. (обща ценности – *доброта, работа/трудолюбие, семейство*), отколкото с ценностната система на турския етнос през 2016 г. Това, от една страна, позволява да бъдат изведени обща ценности на времето, т.е. ценности, които са доминиращи през различни времеви периоди от развитието на съвременното ни общество и които са обща за различните етнически общности, населяващи страната ни, а от друга страна, показва общата ценностна основа на междуетническата кохезия в българското общество.

3. Ценностите на ромския етнос

Резултатите от проведеното през 2016 г. проучване очертават като основни ценности, към които се придържат в живота изследваните представители на ромския етнос: *семейство* (60,2%), *образование* (50,8%), *приятелство* (45,7%), *работа/трудолюбие*

(39,8%), *честност* (34,4%), *справедливост* (31,3%), *разбирателство с другите* (26,2%), *култура на поведение/културно поведение* (18,8%), *спазване на българските ценности/водене на български начин на живот* (14,1%).

Така изведената ценностна система, която споделят представителите на ромския етнос, почти се покрива с ценностната система, която според изследваните лица е присъща на ромския етнос като цяло: *семейство* (55,1%), *образование* (49,6%), *работа/трудолюбие* (43,7%), *честност* (38,3%), *търпимост към различните* (35,2%), *разбирателство с другите* (30,5%), *доброта* (27,3%), *спазване на етническите традиции и обичаи* (25%), *спазване на българските ценности/водене на български начин на живот* (20,7%).

Това, което най-напред прави впечатление, е много по-широката като обхват ценностна система на ромския етнос, в сравнение с тази на българския и турския, която включва много по-голям набор от ценности. Това говори за много по-детайлизирано ценностно-нормативно регламентиране на общностния живот, което на свой ред означава, че той е в много по-ниска степен уреден в сравнение с този при другите две етнически общности и много по-често са налице отклонения от нормите и правилата, което налага ценностното им регламентиране и регулиране. От друга страна, високата степен на съвпадение, която се наблюдава, в структурата на индивидуалните ценностни системи на изследваните представители на ромския етнос и структурата на ценностната система, която те приписват като типична за ромския етнос, показва, че изследваните лица идентифицират себе си като на типични представители на

ромския етнос, споделящи общите за етноса ценности. Прави впечатление освен това присъствието в ценностната система, както на изследваните представители на ромския етнос, така и на етноса като цяло, на ценности като *разбирателство с другите, търпимост към различните*, което очертава ценностите на толерантността в отношението към другите като важен елемент и в ценностната система и на ромския етнос във Ветово и е основата на наблюдаващото се толерантно междуетническо съжителство в града. Особено интересна е една от ценностите в ценностната система на ромския етнос: *спазване на българските ценности/водене на български начин на живот*, което освен че е израз на типичния за ромския етнос феномен на преферираната идентичност, същевременно е показател и за нагласи за сближаване, разбирателство и толерантност в междуетническите отношения.

Ромският етнос е единственият от четирите изследвани етнически общности във Ветово, при който има разминаване между декларирана ценностна система и житейски принципи на поведение, от които се ръководят представителите на етноса в ежедневието си живот, което потвърждава казаното по-горе, че при тази етническа общност е налице по-често отклонение от приетите норми и правила за това кое е правилно и неправилно, добро и лошо, социално желателно и нежелателно. Това обаче се отнася единствено до житейските принципи, ръководещи практическото поведение на етноса като цяло. Когато става дума за основните принципи на поведение, от които се ръководят в ежедневието си живот изследваните представители на ромския етнос, и в този случай, както и в предходните два - при представителите на българския и турския етнос

– налице е висока степен на съответствие между заявената ценностна система и водещите принципи на поведение. Така, когато извеждат основните принципи на поведение, от които се ръководят във всекидневния си живот, изследваните представители на ромския етнос посочват: *създаване на дом и добро семейство* (55,8%), *стремеж към образование* (48%), *работа/трудолюбие* (42,9%), *честност* (33,2%), *справедливост* (30,9%), *разбирателство с другите* (28,5%), *търпимост към различните* (24,2%), *доброта* (21,8%), *равенство на всички хора* (21,1%), *уважение към възрастните хора* (19,9%), *култура на поведение/културно поведение* (17,9%), *любов към България и българското* (16%), които в преобладаващата си част съвпадат с основните ценности в ценностната система на изследваните лица. Когато обаче става дума за основните житейски принципи, които ръководят практическото поведение на етноса като цяло, прави впечатление, че наред с принципите *уважение към другите* (34%), *разбирателство с другите* (31,6%), *честност* (30,9%), *културно поведение/култура на поведение* (23%), които съответстват на основни ценности в ценностната система на ромския етнос, фигурират и такива, които са с негативна определеност: *нечестност* (35,5%), *наглост* (30,5%), *надменност* (26,9%), *пренебрежение към другите* (24,2%), *етническа затвореност/изолираност* (23,4%). Разминаването между споделяни ценности и основни принципи на поведение в ежедневието, която се наблюдава при ромския етнос, говори за липса на консистентност между ценностна система и реално поведение. Но това също така показва, че представителите на ромския етнос осъзнават недостатъците на своята етническа общност и проявяват критично отношение към своя етнос. Критичното

отношение обаче не е докрай критично, защото макар да отбелязват недостатъците на етноса като цяло, в същото време те виждат себе си изцяло в позитивна светлина - като постъпващи в ежедневиия живот винаги в съответствие с доминиращите ценности на етноса. Това може да бъде определено като израз на субективна пристрастност, когато негативни постъпки се приписват единствено на другите, докато собственото поведение се оценява изцяло позитивно. Към това трябва да добавим и че признанието, че в ежедневието поведение на етноса присъстват и принципи, които не съответстват на основните ценности на етническата общност и изобщо на ценностите и принципите на толерантното междуетническо съжителство (*пренебрежение към другите, етническа затвореност/изолираност*), е обстоятелството, което задава насоки на възможни проблеми в очертаващото се до момента като толерантно съжителство и общуване между етносите във Ветово, с източник поведението на ромския етнос.

И все пак, въпреки набелязаните проблеми, фактът, че етническата чест и достойнство представителите на ромския етнос свързват с: *доброто семейство* (46,1%), *истинското приятелство* (42,6%), *честността* (39,4%), *трудолюбието* (38,7%), *толерантността* (36,3%) и *разбирателството с другите етноси* (30,1%) показва, че толерантното съжителство с останалите етноси е напълно възможно и реално осъществимо. Към това трябва да добавим и че, ако при българския и турския етнос разбирането за етническа чест и достойнство е ориентирано повече „навън“, към другите, към разбирането за мястото на етноса в обществото (*родолюбие и уважение към другите при българския етнос и културно-историческото минало на етническата общност при*

турския етнос), то при ромите разбирането за етническа чест и достойнство е ориентирано освен „навън“ (*толерантност и разбирателство с другите етноси*) и „навътре“ и е свързано и с разбирането за *добро семейство и истинско приятелство*.

Как се отразява времето върху ценностната система на ромския етнос? Ето как представителите на ромския етнос описват основните ценности, от които се ръководят в живота си през 2008 г.: *доброта* (31,6%), *разбирателство с другите етноси* (15,8%), *работа/трудолюбие* (13,1%), *уважение към другите* (12,5%), *честност* (11,8%). Тези ценности присъстват изцяло в ценностната система на ромския етнос и през 2016 г. В този смисъл ценностната система на ромския етнос е единствената, която освен от ядро от постоянни ценности, включва периферия от променящи се ценности, съставена изцяло от новодобавени към ценностната система ценности. Няма ценности, които във времето между двете изследвания са отпаднали от ценностната система на ромския етнос. Ценностната система на ромския етнос през годините се е развивала единствено в посока на нейното разширяване, като важното е, че това разширяване е довело до включването на все повече ценности утвърждаващи толерантността в междуетническото съжителство и все повече нови ценности, сближаващи ценностната система на ромския етнос с тези на българския и турския етноси и създаващи по този начин обща ценностна основа за междуетническа кохезия.

4. Ценностната система татарския етнос

Остана да разгледаме ценностната система на най-малката етническа общност, живееща във Ветово – татарската. Всъщност представителите на татарския етнос са най-лаконични при споделяне

на ценностите, от които се ръководят в живота си. Като основни ценности изследваните при проучването през 2016 г. представители на татарския етнос посочват *уважение към другите* (67,6%) и *разбирателство с другите* (48,5%). Абсолютно същите са ценностите, от които според изследваните лица се ръководи татарската етническа общност като цяло. Тези ценности са изцяло ориентирани към другите и обясняват толерантния модел на отношение към другите етнически общности, който демонстрират татарите във Ветово. Пълното съвпадение между индивидуалните ценностни системи на изследваните представители на татарския етнос и груповата ценностна система на етноса говори за изключително силна етноидентификация, силно чувство за групов етническа принадлежност.

Съвпадение и синхрон е налице и между споделяните от представителите на татарския етнос ценности и основните принципи на поведение, от които те се ръководят в ежедневиия си живот. Като основен принцип на поведение, който ръководи ежедневието им поведение, изследваните лица посочват *уважение към другите* (72,1%). Отново лаконичност и отново пълно съвпадение на принципите, които ръководят ежедневиия живот, както на изследваните представители на етноса, така и на етническата общност като цяло. И отново, подобно на водещите ценности, водещият принцип на поведение е насочен към другите и регламентира един модел на поведение към другите етноси, който може да бъде определен като толерантен.

Високата степен на консистентност в ценностната система на изследваните представители на татарския етнос и на етноса като цяло се потвърждава и от разбирането им за *етническа чест* и

достойнство, които те свързват с *толерантността към другите* (75%). Отново водещо за етноса, определящо разбирането му за собствената му ценност, се оказва отношението към другите етноси и то не просто отношението, а именно толерантното отношение.

За съжаление не разполагам с данни от 2008 г. за татарския етнос, за да проследим промените в ценностната система на етноса и смяната на ценностните приоритети, но това, което е важно да се подчертае, на основата на наличните данни от изследването от 2016 г., е, че доминиращите ценности на етноса и водещите принципи на поведение в ежедневиия живот създават една основа на междуетническите отношения в града, която първо, е в синхрон с ценностите и нагласите на останалите етнически общности в града и второ, е изцяло ориентирана към толерантно междуетническо съжителство.

5. Динамиката на етническите ценности

В заключение, относително най-голямо постоянство показва ценностната система на българския етнос, която макар и подложена на промени, запазва едно постоянно ядро от ценности, изразяващи ценностната етноидентификация на етноса. Това означава, че при този етнос в най-голяма степен са изкристализирали основните ценностни ориентири, които поради това се запазват като непроменима част от ценностната система на етноса.

На сравнително по-големи промени са подложени ценностните системи на турския и ромския етноси, макар и по различен начин. При турския етнос развитието е по посока на смяна на приоритетите и на доминиращите ценности, при запазване на едно изключително тясно ядро от постоянни ценности, което задава основната насока на

ценностната етноидентификация на турския етнос като свързана с *уважение към другите*.

При ромския етнос промяната на ценностната система е по посока на разширяване и детайлизиране на ценностната регламентация и изкрystalизиране на много нови ценности. И макар че при ромския етнос запазващото се постоянно ядро от съхранени ценности е най-широко, в същото време най-широк е и наборът от новоизкрystalизирани ценности, които през годините се превръщат в част от ценностната система на ромския етнос, поради което тя се очертава в крайна сметка като претърпяла най-големи промени във времето.

Но това, което е може би най-важното, е че динамиката на ценностите при всички етнически общности е по посока на засилване на толерантността, отношението към другия, взаимодействието между етносите, което създава ценностния фундамент на междуетническите взаимоотношения и обяснява толерантния като цяло модел на общуване между етносите, който е характерен за този малък град с етнически смесено население.

БЕЛЕЖКИ

[1] Навсякъде в текста, където има посочени процентни дялове и сборът от процентите надхвърля 100, е поради това, че респондентите са посочвали по повече от един отговор.

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел. 1992. *Категории*. София, Наука и изкуство.